

HARRY L. LEVY
ΤΕΩΣ ΑΝΤΙΠΡΥΤΑΝΕΩΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΝΕΑΣ ΥΟΡΚΗΣ

ΑΙΣΧΥΛΟΥ ΟΡΕΣΤΕΙΑ

(Σελ. 221—235)

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΥΠΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΙΣΧΥΛΟΥ ΟΡΕΣΤΕΙΑ

Ἡ ἀπέραντος γοητεία τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος, τόσον εἰς τὴν πρώτην μορφήν του ὅσον καὶ εἰς τὰς συγχρόνους προσαρμογὰς του, ἐπιβεβαιουῦται σταθερῶς εἰς τὰς Ἠνωμένας Πολιτείας καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ τῶν θεατρικῶν παραστάσεων. Ὅπως μαρτυροῦν αἱ πολυάριθμοι διαλέξεις, τὰ συμπτώσια καὶ τὰ ἄρθρα, τὸ ἑλληνικὸν δράμα ἐκτὸς σκηνῆς ἀπετέλει πάντοτε ἀστεϊρευτον πηγὴν ἐπιστημονικῶν συζητήσεων μεταξὺ τῶν λογίων καὶ τῶν διανοουμένων τῆς συγχρόνου ἐποχῆς. Ὁ λόγος εἶναι φανερός: οἱ μεγάλοι Ἑλληνες δραματοῦργοι ἐνετόπισαν καὶ ἐπαρουσίασαν κατὰ ἐντυπωσιακὸν τρόπον μερικὰ ἀπὸ τὰ κρισιμώτερα προβλήματα, μὲ τὰ ὅποια ὀφείλου, κατ' ἀνάγκην, νὰ ἀπασχολοῦνται οἱ σκεπτόμενοι ἄνθρωποι ὅλων τῶν ἐποχῶν καὶ ὅλων τῶν πολιτισμῶν. Παρομοίου εἶδους ἔργον ἀποτελεῖ καὶ ἡ μεγαλειώδης Τριλογία τοῦ Αἰσχύλου «Ὁρέστεια» («Ἀγαμέμνων, Χορηφόροι, Εὐμενίδες»).

Ἡ «Ὁρέστεια» ἀρχίζει μὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἀγαμέμνονος ἀπὸ τὴν Τροίαν καὶ τὴν σφαγὴν του ἀπὸ τὴν βασιλίσαν σύζυγόν του καὶ τὸν ἐρωμένον της. Ἐν συνεχείᾳ, εἰς τὰς «Χορηφόρους», γίνεται λόγος διὰ τὴν ἐκδίκησιν τὴν ὅποιαν ἔλαβεν ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἀνδρωθεὶς υἱὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος Ὁρέστης, καὶ τελειώνει μὲ τὴν καταδίωξιν τοῦ Ὁρέστου ἀπὸ τὰς Ἐρινύας καὶ τὴν λύτρωσίν του τελικῶς ἀπὸ αὐτὰς (αἱ ὅποια μεταμορφωθεῖσαι κατόπιν εἰς Εὐμενίδας ἀπετέλεσαν στήριγμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Πολιτείας).

Αὕτη εἶναι, ἐν ὀλίγοις, ἡ ἱστορία: ποία ὅμως εἶναι ἡ βαθυτέρα ἔννοια αὐτῆς, καθ' ὃν τρόπον τοῦλάχιστον μᾶς τὴν παρουσιάζει ὁ Αἰσχύλος; Ὁ Richmond Lattimore, ἐξέχων μεταφραστῆς καὶ σχολιαστῆς τοῦ ἑλληνικοῦ δράματος, πιστεύει ὅτι εὕρισκει τὴν ἀπάντησιν — τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ δύο πρῶτα ἔργα — ἐν τῇ δυναμικῇ ἀντιθέσει μεταξὺ μίσους καὶ ἀγάπης. Ὁμιλεῖ διὰ μῖσος ἐν τῇ ἀγάπῃ εἰς τὸν «Ἀγαμέμνονα» καὶ διὰ ἀγάπην ἐν τῷ μίσει εἰς τὰς «Χορηφόρους»¹.

1. Περισσότερας ἐπεξηγήσεις τῆς τολμηρᾶς αὐτῆς θεωρίας του δύναται τις νὰ εὔρη εἰς τὰ κείμενά του.

Ἄλλὰ θὰ ὑπεστήριζα ὅτι τὸ κεντρικὸν πρόβλημα εἰς τὴν «Ὁρέστειαν» εἶναι, ἂν ὄχι ἐξ ὀλοκλήρου διάφορον ἀπὸ τὸ πρόβλημα μῖσος — ἀγάπη, πάντως ὅμως γενικώτερον. Εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Οἱ Ἕλληνες δραματοῦργοι ἀντιμετωπίζουν μὲ τόλμην τὸ γεγονός ὅτι τὸ κακὸν ὑπάρχει: τὸ παρουσιάζουν ὡς ἀπορρέον, ἄλλοτε μὲν ἀπὸ τὰς σκευωρίας τῶν θεῶν, ἄλλοτε δὲ ἀπὸ τὰ παραπτώματα τῶν ἀνθρώπων. Ὅταν τὸ κακὸν ἐμφανίζεται καὶ προσβάλλῃ ἢ ἀπειλῇ νὰ προσβάλλῃ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, πῶς τὸ ἀντιμετωπίζουν οὗτοι; Ἀνταποδίδοντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ; Αὐτὸς εἶναι ὁ ἀρχαῖος νόμος τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, «ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος», ἢ «lex talionis», ὁ «νόμος τοῦ ἀντιπεπονθότος» (τῆς ἀνταποδόσεως). Ἡ Τριλογία τοῦ Αἰσχύλου ἀποτελεῖ παρουσίαις τῆς ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ νόμου εἰς τὰ δύο πρῶτα ἔργα, ὡς καὶ τοῦ ἐν μέρει παραμερισμοῦ του εἰς τὸ τρίτον.

Τὸ πρῶτον ἔργον, ὁ «Ἀγαμέμνων», στρέφεται γύρω ἀπὸ μίαν διπλὴν ἀντεκδίκησιν: ἡ αὐτὴ πρῶξις βίας ἀσκεῖται ὑπὸ ἐκάστου ἐκ τῶν δύο δραστῶν, πρὸς ἐκδίκησιν δύο διαφόρων μεταξύ των ἐγκλημάτων. Ἡ Κλυταιμνήστρα, βασίλισσα τοῦ Ἄργου, καὶ ὁ ἐρωμένος της Αἰγισθος, δολοφονοῦν τὸν Ἀγαμέμνονα, ὁ ὁποῖος ἐπιστρέφει θριαμβευτῆς ἀπὸ τὸν Τρωϊκὸν Πόλεμον. Ὁ κυρίως αὐτουργὸς δὲν εἶναι ὁ ἄνδρας, ὁ Αἰγισθος, ἀλλ' ἡ γυναῖκα, ἡ Κλυταιμνήστρα. Ὁ Αἰσχύλος τονίζει ἰδιαιτέρως τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ θίγει τὸ πρόβλημα τῆς ἐντὸς τῆς ἐλληνικῆς οἰκογενείας θέσεως τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς γυναίκος, θέμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπανέλθωμεν.

Ἄς ἐξετάσωμεν πρῶτην τὴν περίπτωσιν τοῦ ἡσσανος αὐτουργοῦ, τοῦ Αἰγισθοῦ. Ἐξεδικεῖτο οὗτος ὑπὸ τοῦ Ἀτρέως, πατρὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος τὴν δολοφονίαν τῶν ἀδελφῶν του· μία ἐκρηξις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν διὰ τοῦ συγχρόνου ὅρου «ἀλυσωτὴ ἀντίδρασις κακοῦ», ἢ εἴσοδος εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ὁποίας θὰ ἦτο ἔξω τοῦ σκοποῦ μας.

Ἄλλὰ τί δύναται νὰ εἶπῃ τις διὰ τὴν Κλυταιμνήστραν; Τί ἐξεδικεῖτο αὕτη φονεύουσα τὸν Ἀγαμέμνονα; Ἐξεδικεῖτο τὸν θάνατον τῆς Ἰφιγενείας, θυγατρὸς της καὶ θυγατρὸς τοῦ Ἀγαμέμνονος, τὴν ὁποίαν οὗτος προσέφερεν ὡς θυσίαν εἰς τοὺς ἐναντιουμένους εἰς τὴν Τρωϊκὴν ἐκστρατείαν θεοῦ. Ἡ θυσία ἔγινε διὰ νὰ κατορθώσῃ ὁ ἐλληνικὸς στόλος νὰ φθάσῃ ἀσφαλῶς εἰς τὴν Τροίαν.

Τώρα ἄς θραύσωμεν τὴν ἄλυσον εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ ἄς ἐξετάσωμεν αὐτὸν τὸν συγκεκριμένον κρίκον. Ἐὰν ὁ Ἀγαμέμνων δὲν εἶχε φονεύσει τὴν Ἰφιγένειαν δὲν θὰ ἐφονεύετο καὶ οὗτος ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὴν Κλυταιμνήστραν, ἐπομένως ἡ «ἀλυσωτὴ ἀντίδρασις», περὶ ἧς ὁ λόγος, δὲν θὰ ἐλάμβανε χώραν. Ἄρα γε θὰ ἠδύνατο ὁ Ἀγαμέμνων νὰ ἀποφύγῃ τὴν θανάτωσιν τῆς

θυγατρός του, παρ' ὄλον ὅτι ὁ μάντις τοῦ εἶχεν εἶπει ὅτι ἡ τοιαύτη θυσία ἀπετέλει τὸν μόνον τρόπον διὰ νὰ φθάσῃ ἀσφαλῶς ὁ στόλος εἰς τὴν Τροίαν; Ναὶ ἡδύνατο ! . . . Ἄλλὰ αὐτὸ θὰ ἐσήμαινεν ὅτι θὰ ἀπρηνεῖτο εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν «lex talionis»: θὰ ὤφειλε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἐκδικήσεως, τὴν ὁποίαν ἠσθάνετο ὅτι ἐκεῖνος, ὡς καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες βασιλεῖς, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ λάβουν ἀπὸ τὸν Πάριν, τὸν ἀποπλανήσαντα τῆν Ἑλένην.

Οὕτω, ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν ἄλυσον αὐτὴν τῶν γεγονότων αὐτὸ τὸ ὅποιον, καθ' ἡμᾶς, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ πρῶτον σαφές παράδειγμα τῆς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου νὰ καταπολεμήσῃ τὸ κακόν. Τὸ ὅτι ἡ πρᾶξις τοῦ Πάριδος ἦτο «κακόν», δεδομένου ὅτι ἀπετέλει παραβίαν τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων νόμων — αὐτῶν τῶν πρωτογόνων νόμων, οἱ ὅποιοι ἐπροστάτευον τὴν ἱερότητα τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς σχέσεως φιλοξενούντων καὶ φιλοξενουμένων — οὐδεὶς θὰ ἡδύνατο νὰ τὸ ἀρνηθῇ. Ὅτι ἐξ ἄλλου τὸ ἐγκλημα τοῦ Πάριδος ἤξιζε τιμωρίας ὑπὸ οὐδενὸς καὶ πάλιν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀμφισβητηθῇ. Ἄλλὰ ποῖος ἔπρεπε νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος θὰ τὸν ἐτιμῶρει; Ὁ ἀδικηθεὶς, ὑπηγόρευεν ἡ παλαιὰ παράδοσις τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ὁ ἀδικηθεὶς, ὑποβοηθούμενος, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀκόμη ἐν ζωῇ, ἢ ἀντικαθιστάμενος, ἐφ' ὅσον δὲν ζῆ, ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς του. Δεδομένου ὅμως ὅτι θὰ ἐπρόκειτο περὶ τιμωρίας ἐνὸς βαρυτάτου ἐγκλήματος, οὐδεὶς, συμφώνως πρὸς τὴν ἠθικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων, θὰ εἶχεν ἀντίρρησην.

Ἄλλ' εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ παρενέβησαν οἱ θεοί: διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ποθητὴν ἐκδίκησίν του ὁ Ἄγαμέμνων ἐκαλεῖτο νὰ θυσιάσῃ ἐν μέλος τῆς οἰκογενείας του, τὴν πολυαγαπημένην θυγατέρα του, ἡ ὁποία συχνάκις πρέπει νὰ τὸν εἶχε συντροφεύσει μετὰ τὴν καθαρὰν παρθενικὴν φωνὴν τῆς εἰς τὰς πρὸς τοὺς θεοὺς θυσίας του. Τὴν ἀγωνίαν τοῦ Ἄγαμέμνονος, ὁ ὁποῖος ἐκαλεῖτο νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τοῦ καθήκοντός του ὡς πατρός καὶ τοῦ καθήκοντός του ὡς ἄρχοντος καὶ πολεμιστοῦ, ἀφηγεῖται ὁ Χορός. Ἀγωνιῶν ἢ ὄχι προέβη, ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἰς τὴν ἐκλογὴν του: ἐθανάτωσε τὴν θυγατέρα του.

Ἡ κόρη ἐθυσιάσθη, ὁ στόλος ἀπέπλευσεν, οἱ πολεμιστὰὶ τοῦ Ἄγαμέμνονος ἐνίκησαν τοὺς Τρώας καὶ ὁ ἥρωϊκὸς στρατηγὸς ἐπέστρεψε δοξασμένος διὰ νὰ ἀναγγείλῃ, καυχόμενος πρὸς τὸν λαὸν τῶν Μυκηνῶν, ὅτι ἐξεδίκηθη τὴν προσβολήν, τὴν προσγενομένην εἰς τὸν Μενέλαον. Εἰς τὸν πλήρη ματαιοδοξίας λόγον του δὲν περιλαμβάνετο οὔτε μία λέξις οἴκτου διὰ τὸν θάνατον τῆς ἀθώας θυγατρός του, τὸν ὅποιον δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶχε λησμονήσει. Χωρὶς νὰ αἰσθάνεται οἴκτον δι' αὐτήν, ἡ ὁποία ἐχρειάσθη νὰ ἀποθάνῃ διὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν τὰ σχέδιά του, ὁμιλεῖ μετὰ ὑπερβολικὴν βεβαιότητα περὶ τοῦ ὅτι θὰ χρησιμοποιήσῃ χειρουργικὰς μεθόδους διὰ νὰ ἀποκόψῃ πᾶν σέσηπὸς στοιχεῖον ἐν τῇ Πολιτείᾳ. Δὲν ἡδύνατο ὅμως νὰ γνωρίζῃ — θαυμάσιον παράδειγμα τραγικῆς εἰρωνείας — ὅτι τὸ πρῶτον θῦμα τῆς μεθόδου αὐτῆς θὰ ἦτο αὐτὸς ὁ ἴδιος. Λοιπόν, κακὸν ἀντὶ κακοῦ: ὁ Πάρις ἀδικοπράγησε, ἡ Τροία κα-

τεστράφη, ἡ Ἰφιγένεια, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν φρασίαν τοῦ Κατούλου, «κόπηκε σάν λουλούδι στὴν ἄκρη τοῦ λειβαδιοῦ ὅταν τὸ ἄγγιξε τὸ ὕνι πού περνοῦσε». Κακὸν ἀντὶ κακοῦ καὶ τέλος; Ὅχι! Διότι ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐνυπάρχει τὸ σπέρμα ἐνὸς νέου κακοῦ: ἡ Κλυταιμνήστρα, γυναῖκα μὲ θέλησιν ἀνδρός, δὲν ἀποδέχεται τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ἐπειδὴ ἐφώνευσεν τὴν θυγατέρα των, πρέπει νὰ ἀποθάνῃ καὶ ἐκεῖνος μὲ τὴν σειράν του. Ἀποθνήσκει πράγματι καὶ ἡ Κλυταιμνήστρα πανηγυρίζει: «Αὐτὸς εἶν' ὁ Ἀγαμέμνων, ἄντρας δικός μου, καὶ νεκρὸς μ' αὐτὸ τὸ δεξιὸ χέρι πού μὲ τὸ δίκιο ὅ,τι ἔκαμε... αὐτὸ νὰ ξέρῃς»².

Αὐτὸ πιστεῖται πάντοτε ὁ ἐκδικούμενος, ὅτι δηλαδὴ ὅταν ἡ προσβολὴ ἀνταποδίδεται ἢ ὑπόθεσις κλείνει. Ἡ Κλυταιμνήστρα οὐδένα διαταγμὸν ἐπιδεικνύει, οὐδὲ αἰσθάνεται ὑποχρεωμένη νὰ διαλέξῃ μεταξὺ τοῦ νὰ φονεύσῃ τὸν βασιλέα σύζυγόν της ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ νὰ μὴ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τῆς θυγατρὸς της ἀφ' ἑτέρου. Ἡ γυναικεία της φύσις ἐκδηλοῦται — ἐκ τῶν ὑστέρων μόνον — εἰς τὴν διακαῆ ἐπιθυμίαν της δι' εἰρήνην καὶ τερματισμὸν τῆς αἰματοχυσίας.

Οὕτω τελειώνει ὁ «Ἀγαμέμνων», ἡ πρώτη πρᾶξις τῆς Τριλογίας. Ἀλλὰ, ἀκριβῶς ὀλίγον πρὸ τοῦ τέλους, τὰ μέλη τοῦ Χοροῦ προδιαγράφουν ἤδη τὰ τῆς ἐπομένης πράξεως: ὁμιλοῦν διὰ τὴν ἐπιθυμίαν των νὰ ἴδουν ἐπιστρέφοντα τὸν Ὀρέστην, τὸν υἱὸν τοῦ Ἀγαμέμνονος, τὸν ὁποῖον εἶχον φροντίσει νὰ ἀποστείλουν μακρὰν, εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Ἑλλάδα (εἰς τὴν Φωκίδα) πλησίον ἐνὸς βασιλέως³. Εὐχονται νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του. Ὅμως ἐναντίον ποίου; Ἐναντίον τῶν δύο φονέων λέγουν. Τί σημασίαν ἔχει τὸ ὅτι ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ μητέρα του; Δὲν φαίνεται νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός αὐτό.

Τὸ δεύτερον ἔργον τῆς Τριλογίας, αἱ «Χοηφόροι», ὠνομάσθη οὕτω, διότι τὸ πρῶτον ἡμισυ αὐτοῦ λαμβάνει χώραν πρὸ τοῦ τάφου τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὅπου ἡ Κλυταιμνήστρα, τρομαγμένη ἀπὸ ἓνα ὄνειρον, ἔστειλε τὴν θυγατέρα της Ἠλέκτραν νὰ προσφέρῃ χοάς, μὲ σκοπὸν νὰ ἐξευμενίσῃ τὸ πνεῦμα τοῦ δολοφονηθέντος συζύγου της, ὁ ὁποῖος βεβαίως ἦτο καὶ ὁ πολυαγαπημένος πατέρας τῆς Ἠλέκτρας. Ἀλλ' ὁ Ὀρέστης, ἀνδρωθεὶς πλέον καὶ ἐπιστρέψας εἰς τὴν γενέτειράν του, μετημφισμένας, ἔχει ἤδη ἀφήσει καὶ τὴν ἰδικήν του προσφοράν ἐπὶ τοῦ τάφου. Ὁ Ὀρέστης ἔχει ἐπιστρέψῃ διὰ νὰ λάβῃ ἐκδίκησιν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅμως ὅτι πράττει τοῦτο κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ θεοῦ τοῦ φωτός.

2. «Ἀγαμέμνων». σελ. 68, στίχ. 15 ἐπ. Ἐκ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἰ. Γρυπάρη (Αἰσχύλου Ὀρέστεια: Ἀγαμέμνων, Χοηφόροι, Εὐμενίδες) ἐκδόσεις Γ. Φέξη, Ἀθῆναι, 1911.

3. Τοῦ Στροφίου. (σημ. μεταφρ.)

Ὁ Ἀπόλλων ἐπραξε κάτι περισσότερο ἀπὸ τοῦ νὰ παρορμήσῃ ἀπλῶς τὸν Ὀρέστην ὅπως ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του· τοῦ ἐπέσεισεν τὴν ἀόρατον, ἀλλὰ καὶ φοβερὰν ὀργήν, τοῦ τελευταίου τούτου, ἡ ὁποία ἐὰν δὲν κατηνάζετο διὰ τῆς ἐκδικήσεως, θὰ ὠδήγει εἰς ἀποξένωσιν τοῦ υἱοῦ ἀπὸ θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν διαφέρουν τὰ κίνητρα τῶν ἐνεργειῶν τῆς Κλυταιμνήστρας ἀφ' ἐνός, καὶ τοῦ Ὀρέστου καὶ τῆς ἀδελφῆς του Ἡλέκτρας ἀφ' ἐτέρου.

Εἰς τὴν ἀρχήν, περίπου, τοῦ ἔργου ἡ Ἡλέκτρα, παρ' ὅλην τὴν θλίψιν καὶ τὸ μῖσος τῆς, παρουσιάζεται διστακτικὴ ὡς πρὸς τὸ ἐὰν θὰ ἔπρεπε ἢ ὄχι νὰ ἐπιθυμῇ, διὰ λόγους ἐκδικήσεως, τὸν ἄμεσον θάνατον τῆς μητρὸς τῆς καὶ τοῦ Αἰγίσθου. Τί θὰ ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ εὐχεται: νὰ δικασθοῦν οὗτοι κανονικῶς ἢ νὰ τιμωρηθοῦν δι' ἀνθρωπίνης χειρὸς κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐκδικήσεως; Καὶ ὅταν ὁ Χορὸς τῶν συνοδῶν τῆς Ἡλέκτρας, ἐκπροσωπῶν τὰς γηραιότερας γυναῖκας τῶν Μυκηναίων, καὶ γενικώτερον τὴν Κοινὴν Γνώμην, τῆς λέγει ἀπλῶς νὰ εὐχεται ὅπως παρουσιασθῇ κάποιος, ὁ ὁποῖος θὰ τοὺς φονεύσῃ, ἐκδικούμενος τὴν ζῶν τὴν ὁποίαν ἀφήρσαν, τὰς ἐρωτᾷ ἐὰν δύναται νὰ εὐχεται τοιοῦτόν τι χωρὶς νὰ παραβαίη τὸν εἰς τοὺς θεοὺς ὀφειλόμενον σεβασμόν. Naί! τῆς λέγει ὁ Χορὸς, διότι θὰ ἐπικαλεσθῆς τὸν νόμον τῆς ἀνταποδόσεως.

Ἡ Ἡλέκτρα ἀποδέχεται τὴν γνώμην των. Τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως ἐνταῦθα εἶναι, καθ' ἡμᾶς, ὄχι τὸ ὅτι ἀποδέχεται ἐν τέλει τὴν «lex talionis», ἀλλὰ τὸ ὅτι ἀμφισβητεῖ ταύτην ἐν ἀρχῇ τοῦ διαλόγου τῆς μετὰ τοῦ Χοροῦ, ἀμφισβήτησις ἡ ὁποία εἰσάγει ἐν νέον στοιχεῖον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δυστυχοῦς οἴκου τοῦ Πέλοπος. Ὁ Ἀγαμέμνων εἶναι βέβαιον, ὅτι εἶχε διστάσει πρὶν φανεύσει τὴν Ἰφιγένειαν, τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἀμφιταλάντευσις περὶ τοῦ ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκδικηθῇ ἢ ὄχι ἕναν ἔνοχον, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπροθυμία του ὅπως ἐξολωθρεύσῃ ἕναν ἀθῶον.

Εἰς τὸν «Ἀγαμέμνονα» ἐμφανίζεται ἡ Κλυταιμνήστρα πρό, κατὰ τὴν διάρκειαν, καὶ μετὰ τὴν ἀνατριχιαστικὴν, ὑπ' αὐτῆς, διαπραχθεῖσαν ἀνθρωποκτονίαν, οὐδαμῶς ὅμως αὕτη προφέρει, ἔστω καὶ μίαν, λέξιν δισταγμοῦ, οὐδὲ αἰσθάνεται, ἔστω καὶ τὴν παραμικράν, ἀνασταλτικὴν παρόρμησιν. Ἡ Ἡλέκτρα ἀντιθέτως ἐμφανίζεται ὡς ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῆς νέας γενεᾶς· διστάζει καὶ διερωτᾶται ἐὰν οἱ θεοὶ εἶναι ἢ ὄχι ὑπὲρ τῆς αἱματηρᾶς ἐκδικήσεως.

Ὁμοίως ὁ Ὀρέστης, ἀνήκων καὶ αὐτὸς εἰς τὴν ἰδίαν γενεάν, παρ' ὅλους τοὺς γενναίους λόγους του περὶ τῆς διαταγῆς τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὰς ἐνθαρρύνσεις αὐτοῦ, σκέπτεται πολὺ πρὶν παραμερίσῃ τὴν θερμὴν ἰκεσίαν τῆς μητρὸς του ὅπως φεισθῇ τῆς ζωῆς τῆς. Διὰ νὰ σκληρυνθῇ ὅμως ἡ καρδιά τοῦ Ὀρέστου χρειάζεται νὰ ἀκουσθῇ καὶ πάλιν ἡ φωνὴ τῆς Κοινωνικῆς Ἠθικῆς διὰ τοῦ στόματος τοῦ φίλου του Πυλάδου.

Χαίρεται όμως πράγματι ο υιός όπως έχαρη ο 'Αγαμέμνων με την πτώσιν της Τροίας ή η Κλυταιμνήστρα με τον θάνατον του 'Αγαμέμνονος; "Όχι! Παρ' όλον ότι είναι βέβαιος ότι η τιμωρία της υπήρξε δικαία, λυπάται δι' αυτό: «Τώρα ἐγκωμιάζω τὸ ἔργο μου καὶ τὼρ' ἀμέσως τὸ κλαίωμαι πάλι, . . . τὰ κρίματα πονοῦμαι, τὰ πάθη μας κι' ὅλη μας τὴ γενιά — κρατόντας τ' ἀζήλευτα μιάσματα μιᾶς τέτοιας νίκης»⁴.

Οὕτω βλέπομεν ὅτι ἡ νίκη εἰς μίαν «βεντέττα» εἶναι δυνατόν νὰ κηλιδώσῃ καὶ τὸν νικητὴν. Τόσον ὁ Χορὸς ὅσον καὶ ὁ 'Ορέστης συναισθάνονται, ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τὸ τέλος, ὅτι καὶ νέαι ταλαιπωρίαὶ πρόκειται νὰ ἔλθουν καὶ ὅτι αὐταὶ δὲν εἶναι μακράν. Μετὰ ἀπὸ μίαν ζωντανὴν περιγραφὴν τοῦ ἀφορήτου αἰσθήματος ἐνοχῆς, τὸ ὅποιον τὸν συνθλίβει, ὁ 'Ορέστης ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς φίλους του καὶ ὑπερασπίζεται ἑαυτὸν τὼρο ἀκόμη πού δὲν ἔχει παραφρονήσει, διότι, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, αἰσθάνεται νὰ χάνῃ τὰ λογικά του ἐνώπιον τῶν φοβερῶν ὄπτασιῶν τῶν 'Ερινύων, τὰς ὁποίας, μόνος αὐτὸς καὶ οὐδεὶς ἄλλος εὐρισκόμενος πλησίον του, βλέπει νὰ ἐμφανίζονται αἰμοβαφεῖς καὶ φρικιαστικάι.

'Ανεφέρθη προηγουμένως εἰς τὸ θέμα τῆς νέας γενεᾶς, ἐκπροσωπούμενης ὑπὸ τῆς 'Ηλέκτρας καὶ τοῦ 'Ορέστου. "Ας ἐπιστρέψωμεν δι' ὀλίγον εἰς τὸ θέμα τῶν γενεῶν, διότι τοῦτο καταλαμβάνει — ὅπως καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ρόλου τὸν ὅποιον παίζουν τὰ δύο φύλα ἐντὸς τῆς κοινωνίας — ἓνα ἐνδιαφέρον τιμῆμα εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον τῆς Τριλογίας. Ὑπάρχουν δύο στίχοι εἰς τὰς «Χοηφόρους», σχεδὸν ἀσήμενοι αὐτοὶ καθ' ἑαυτοί, οἱ ὅποιοι ἐν τούτοις ἐμφανίζουν ἀνάγλυπον τὴν σχέσιν μεταξὺ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας γενεᾶς εἰς τὴν 'Ελλάδα, τόσον τὴν ἀρχαίαν ὅσον καὶ τὴν σύγχρονον (τὸ τελευταῖον τοῦτο δυνάμεθα νὰ τὸ προσθέσωμεν στηριζόμενοι εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς συζύγου μου περὶ ἐνὸς συγχρόνου χωρίου τῆς Βοιωτίας⁵). Πρόκειται ἐξ ὀλοκλήρου περὶ σχέσεως μὴ ἀ ν τ α γ ω ν ι σ μ ο ῦ, σχέσεως δυναμένης νὰ παρομοιασθῇ μετὰ τὴν τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὰ ὅποια κινοῦνται εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ χώρου κινήσεως, πλὴν ἐπὶ διαφορετικῆς τροχίᾳς ἕκαστον. Διὰ νὰ ἐγκαταλείψωμεν ὅμως τὴν μεταφορὰν, ἡ σχέσις αὕτη τῶν δύο γενεῶν εἶναι ἐπικοινωνία καὶ ἀμοιβαῖον ἐνδιαφέρον· ἐνέχει ἴσως κάποιαν ἀντίθεσιν, ἀλλὰ καθόλου ἢ ἐλάχιστον ἀνταγωνισμόν, εἶναι συνήθως σχέσις ἀμοιβαίου σεβασμοῦ, διότι ἕκαστον μέρος γνωρίζει καλῶς τὰ δικαιώματα καὶ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἄλλου, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἀν ἐπιδοκιμάζῃ ἢ ὄχι αὐτάς.

Οὕτω, εἰς ἐν σημείον ἡ 'Ηλέκτρα λέγει πρὸς τὸν Χορὸν τῶν γηραιῶν

4. Γρυπάρης ἐνθ. ἀνωτ. «Χοηφόροι» σελ. 55, στίχ. 11 ἐπ.

5. Βλ. E. Friedl, *Vasilika, a village in modern Greece* (New York, 1962). (σημ. μεταφρ.).

γυναικῶν: «Τί νὰ πῶ; ξήγησέ μου τῆς ἀμαθῆς νὰ μάθω;»⁶. Καί μετὰ 50 περιπίου στίχους, ὁ Χορὸς λέγει πρὸς τὴν Ἡλέκτραν: «Πῶς ἀπὸ σέ τὴν νεώτερή μου θεὸ νὰ μάθω; ⁷ Ὅταν συνειδητοποιήσῃ τις τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνέκαθεν διὰ τοὺς Ἕλληνας τὸ προσφέρειν καὶ τὸ δέχεσθαι γνώσεις — τὸ διδάσκειν καὶ διδάσκεσθαι — ἡ σημασία τῆς τοιαύτης ἀνταλλαγῆς γνωμῶν μεταξὺ Χοροῦ καὶ Ἡλέκτρας ἀποκτᾶ μεγαλυτέραν βαρύτητα.

Τὸ τελευταῖον ἔργον ἀρχίζει μὲ μίαν σκηνὴν πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς τοὺς Δελφούς, ὅπου ἔχει ἔλθει ζητῶν ἄσυλον ὁ Ὁρέστης, κυνηγημένος ἀπὸ τὰς Ἐρινύας. Ὁ συμβολισμὸς τῆς συγκρούσεως μεταξὺ τοῦ Ἀπόλλωνος, προστάτου τοῦ Ὁρέστου, καὶ τῶν Ἐρινύων, αἱ ὁποῖαι ζητοῦν νὰ τὸν φονεύσουν, ἀπαιτεῖ ἴσως κάποιαν ἐξήγησιν. Ὁ Ἀπόλλων, υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν θεῶν Διὸς, ἀντιπροσωπεύει τὸ φῶς, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, τὴν φωτεινότητα τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον βασιλεύει ὁ πατήρ του (εἰς τοὺς Δελφούς, ὡς γνωστόν, ὁ Ἀπόλλων ἐλατρεύετο, πρὸ πάντων, ὡς ἐξολοθρευτῆς τοῦ Πύθωνος, συμβόλου τοῦ σκότους).

Ὁ Ἀπόλλων, ἀντάξιος υἱὸς τοῦ πατρὸς του, ἐμφανίζεται ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ νέου πνεύματος. Μετὰ τὴν νίκην των ἐπὶ τοῦ Κρόνου καὶ τῶν Τιτάνων, οἱ νέοι θεοὶ φαίνονται ἐπιθυμοῦντες ὅπως κυβερνήσουν μὲ σύνεσιν καὶ δικαιοσύνην (ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς δικαιοσύνης θὰ καθορίζεται ὑπὸ τοῦ νικητοῦ).

Πάντως, καίτοι εὐρίσκόμεθα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου, ὁ Ἀπόλλων σπεύδει νὰ προδιαγράψῃ τὸ τέλος ὁμιλῶν περὶ δικαστῶν καὶ πνεύματος συνδιαλλαγῆς.

Εἰς τὴν ἔναντι πλευρὰν εὐρίσκονται αἱ Ἐρινύες, αἱ ὁποῖαι δὲν κουράζονται νὰ μᾶς διακηρύσσουν, ὅτι εἶναι θυγατέρες τῆς Νυκτός· ἐκπροσωποῦν τὰς ὑπὸ τὴν γῆν κατοικοῦσας συνάμεις τοῦ σκότους καὶ τὴν παλαιὰν γεννεὰν τῶν θεῶν, τὴν ἀνατραπεῖσαν ὑπὸ τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων Ὀλυμπίων θεῶν. Ἐμφανίζονται ὡς ἰδιαιτέρως ἐχθρικαὶ πρὸς τοὺς νέους, φωτεινοὺς θεοὺς. Ὁλητῶν ἡ μνησικαχία στρέφεται, εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἔργου, κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ φωτός, ὁ ὁποῖος προσεπάθει νὰ προστατεύσῃ ἀπὸ τὴν τιμωρίαν των τὸν θανατώσαντα τὴν μητέρα του Ὁρέστην. Ἀποκαλοῦν συνεχῶς τὸν Ὁρέστην μητροκτόνον, διότι εἶναι αἱ ὑπέρμαχοι αὐτοῦ τὸ ὁποῖον ὁ Bachofen ἀποκαλεῖ «Mutterrecht, τοῦ μητριαρχικοῦ δηλαδὴ δικαίου· ὑποστηρίζουν τὴν ἐν τῇ οἰκογενεῖα πρωταύουσαν θέσιν τῶν γυναικῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τὰ σκότῃ τῆς κοιλίας των φέρουν εἰς τὸν κόσμον τὰ νεογνά των.

Δέχονται θεωρητικῶς μόνον τὰς ὑποχρεώσεις τῶν τέκνων πρὸς τὸν πα-

6. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Χοηφόρου», σελ. 11, στίχ. τελευτ.

7. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Χοηφόρου», σελ. 13, στίχ. 8.

τέρα, ἐνῶ ἀντιθέτως συγκρινοῦνται ὅλως ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὴν ἰδέαν τῆς ὑπακοῆς πρὸς τὴν μητέρα. Εἶναι πρωτόγονοι, διότι ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν πρωτόγονον ἐποχὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Ἀπόλλων ἀποκαλεῖ αὐτὰς γραίας, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ νοοτροπία εἶναι (ταύτοχρόνως) παιδαριώδης. Ἀπαιτοῦν τὴν ἄμεσον ἐκδίκησιν ἄνευ παρεμβολῆς δικαστικοῦ τινὸς ὄργανου μεταξὺ τοῦ ἀδικοπραγήσαντος καὶ τοῦ τιμωροῦ. Ἐκπροσωποῦν, δηλαδὴ, τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, καθ' ἣν, διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν σύγχρονον ὀρολογία, ἡ κοινωνία δὲν εἶχεν εἰσέτι ὀργανωθῆ κατὰ τρόπον ὥστε, νὰ προστατεύῃ διὰ συλλογικῆς δράσεως τὰ μέλη αὐτῆς.

Ἐμφανίζονται λοιπὸν ἐνταῦθα τὰ στοιχεῖα μιᾶς δυαδικῆς συγκρούσεως: φῶς ἐναντίον σκότους, οὐράνιος πατήρ ἐναντίον μητρὸς γῆς, ἢ, ἐὰν χρησιμοποιήσωμεν ὄρους ἄλλων πολιτισμῶν, «yang» ἐναντίον «ying», «ahura mazda» ἐναντίον «ahriman». Γνωρίζομεν ὅμως, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ θρησκεία δὲν ἦτο δυαδική. Ὑπῆρχε λοιπὸν ἡ ἀνάγκη νὰ καταλήξῃ κάπου ἡ σύγκρουσις. Αὐτὸ εἶναι τὸ κοσμογονικὸν πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἐξελίσσεται ὑπεράνω τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ὁρέστου, μαρτυρίου τὸ ὁποῖον καὶ μεγενθύνει, χωρὶς ὅμως νὰ ἀφήνεται ποτὲ νὰ τὸ ἐπισκιάσῃ.

Εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, ὅτι ὁ Ἀπόλλων προδιέγραψε τὴν λύσιν, ὀμιλῶν περὶ δικαστῶν καὶ πνεύματος συνδιαλλαγῆς. Ἀνέμενον μέχρι τοῦδε διὰ νὰ εἶπω, ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἀνεφέρθη ἐπίσης εἰς μίαν ἄλλην θεότητα, τὴν Παλλάδα Ἀθηνᾶν, θεὰν τοῦ πολέμου καὶ τῆς σοφίας, εἰς τὸ ἱερὸν τῆς ὁποίας, εὐρισκόμενον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐπρόκειτο νὰ μεταβῇ ὁ Ὁρέστης. Ἡ λύσις λοιπὸν ἀναμένεται νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἐνεργοῦ παρεμβάσεως ὠρισμένης θεότητος.

Ἄς ἐξετάσωμεν τὰς ιδιότητας τῆς Ἀθηνᾶς ὡς διατητοῦ εἰς τὴν σύγκρουσιν, εἰς τὴν ὁποίαν προηγουμένως ἀνεφέρθημεν. Τίνι τρόπῳ ἐπεμβαίνει αὕτη εἰς μίαν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν κυριαρχεῖ ἡ ἰδέα τῆς συγκρούσεως μεταξὺ μητρικοῦ καὶ πατρικοῦ δικαίου; Ἦτο ἰδιαιτέρως κατάλληλος ἡ Ἀθηνᾶ δι' αὐτὸν τὸν ρόλον διότι, ἂν καὶ γυνὴ δὲν εἶχε γεννηθῆ ἀπὸ γυναῖκα, ἀλλ' εἶχεν ἀναπηδήσει, κατὰ τὸν μῦθον, ὠριμος κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ φέρουσα πλήρη τὸν ὄπλισμόν της, ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ πατρὸς της Διός. Ἡ Ἀθηνᾶ, δὲν εἶχεν ἀναδυθῆ ἀπὸ τὰ σκότη τῆς κοιλίας, παρὰ ταῦτα ὅμως δὲν εἶχε παύσει σύγχρόνως νὰ εἶναι γυναῖκα καὶ ὡς τοιαύτη νὰ εἶναι προστάτης τῶν γυναικείων τεχνῶν.

Αὐτοί, οἱ ὁποῖοι γνωρίζουν τὸ ἄγαλμα τῆς Λημνίας Ἀθηνᾶς, ὡς τὸ ἀπεκατέστησεν ὁ Furtwaengler, ἔχουν μίαν τελείαν εἰκόνα τῆς Ἀθηνᾶς ὡς τῆς γαληνίου, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ δυναμικῆς μετουσιώσεως τοῦ κάλλους τῆς ἑλληνικῆς διανοίας εἰς γυναικεῖαν μορφήν.

Ἐχομεν λοιπὸν ἓνα, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἀμερόληπτον διαιτητὴν ἐν τῇ διαμάχῃ τῶν θεϊκῶν δυνάμεων: μίαν θεότητα, γυναικεῖαν μὲν, ἐξ ἄρρενος,

ὅμως γεννηθεῖσαν μίαν διδασκάλισαν τῆς ἀνδρικήs τέχνης τοῦ πολέμου, ἡ ὁποία εἶναι συγχρόνως καὶ προστάτις τῶν ἐν τῷ οἴκῳ ἀσκουμένων γυναικείων τεχνῶν, τὴν θεὰν τοῦ πολέμου καὶ τῆς σοφίας.

Ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν τῆς σχέσεως μεταξύ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς παραδόσεως, εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἄθηνᾶ δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ κρίνῃ τὴν ὑπόθεσιν ἀβοήθητος. Συγκαλεῖ δικαστήριον ἀποτελούμενον ἀπὸ ἀνθρώπους, ἀπὸ Ἀθηναίους, οἱ ὅποιοι θὰ δικάσουν καθήμενοι ἐπὶ τοῦ Λόφου τοῦ Ἄρεως, τοῦ «Ἀρείου Πάγου». Εἶναι τοῦτο τὸ πρῶτον ἀνώτατον δικαστήριον τῆς Εὐρώπης. Αἱ πρὸς αὐτὸ παραινέσεις τῆς Ἀθηνᾶς θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσουν παρακαταθήκην πρὸς ὅλα τὰ δικαστήρια τοῦ κόσμου.

...συμβουλευῶ τὸ λαό μου
 νὰ μὴ δεχτῆ νὰ σέβεται μῆτε ἀναρχία
 μῆτε δεσποτισμὸ καὶ μὴ ἐξορίση κάθε
 φόβο ἀπ' τὴν πόλι· γιατί ποῖδς ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους
 σὰν δὲν φοβάται τίποτε θεὸ νᾶναι δίκιος;
 τέτοιο ἂν τιμᾶτε ἴδρυμα, καθὼς τοῦ ἀξίζει,
 προπύργιον θενᾶχετε νὰ σᾶς γλυτώνῃ
 τὴ χώρα καὶ τὴν πόλι σας, πού ἄλλοι δὲ θᾶχουν
 οὔτε στοῦ Πέλοπος τὰ μέρη οὔτε στοὺς Σκυῦθες·
 ἀδιάφθορο καὶ σεβαστὸ μὲ ἀψιὰ τὴ γνώμη
 ὀρίζω τὸ κριτήριον αὐτὸ μέσα στὴ χώρα
 ἄγρυπνος νᾶναι φύλακας γιὰ ὅταν κοιμοῦνται.
 Ἐμάκρυνα τίς συμβουλές πού εἶχα νὰ δώσω
 γιὰ τὸ μέλλον στὴν πόλι μου· τώρα ἐσεῖς πρέπει
 νὰ σηκωθῆτε νὰ ψηφίσετε καὶ μ' ὅλο
 τὸ σέβας τοῦ ὄρκου σας νὰ κρίνετε τὴ δίκη⁸.

Τῶν ἀνωτέρω παραινέσεων προηγῆθη πλήθος ἐπιχειρημάτων καὶ ἀντικρούσεων. Αἱ Ἐρινῦες παρουσιάσθησαν ὡς κατηγοροὶ ὁ Ὁρέστης ὡς κατηγορούμενος (ἀλλ' εἶχε τὸν Ἀπόλλωνα ὡς ἰσχυρὸν μάρτυρα καὶ συνήγορόν του).

Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν ὑπῆρξε κάπως σοφιστικῆ: ὁ Ὁρέστης παρεδέχθη ὅτι ἐφόνευσε τὴν μητέρα του, ἀλλ' ἐπεκαλέσθη τὴν προσταγὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὰς πρὸς τὸν πατέρα του ὑποχρεώσεις του. Αἱ Ἐρινῦες ἐπέμενον ὅτι ἔπρεπε νὰ καταδικασθῇ ὁ Ὁρέστης ἀπὸ τὸ δικαστήριον. «Μὰ ὅσο πού ζοῦσε⁹ πῶς δὲν τῆγε κυνηγοῦσες;» ἐρωτᾷ ὁ Ὁρέστης. «Δὲν ἦταν μὲ τὸν ποῦ

8. Γρυπάρης ἐνθ. ἀνωτ. «Εὐμενίδες», σελ. 37, στίχ. 19 ἐπ.

9. Ἐνν. ἡ Κλυταιμνήστρα (σημ. μεταφρ.).

σκότωσεν ἀπὸ ἴνα αἷμα. . . » ἀπαντοῦν αἱ Ἐρινῦες. «Κ' ἐγὼ ἀπ' τῆς μάννας μου λοιπὸν ἤμουν τὸ αἷμα;»). «Ναί», λέγουν αἱ Ἐρινῦες «στὰ σπλάγχνα της σ' ἔθρεψε μέσα»¹⁰. «Ὅχι», παρεμβαίνει ὁ Ἀπόλλων, «δὲν εἶναι ἡ μάννα πού γενναῖ αὐτὸ πού λένε παιδὶ της· θρέφει μοναχὰ τὸ νέο τὸ σπέρμα· γονίδες εἶν' ὁ πού τὸσπειρε· ξένη ἐνὸς ξένου τὸ φύτρο σώζει αὐτὴ — κι' ἂν ὁ θεὸς τ' ἀφήση· καὶ θὰ σοῦ φέρω ἀπόδειξι σ' αὐτὸ πού λέω: πατέρας γίνεται νὰ ὑπάρξῃ δίχως μάννα· μάρτυρας, νά! κοντὰ τοῦ Ὀλύμπιου Δία ἡ κόρη, πού μέσα σὲ κοιλιὰς δὲ θράφηκε σκοτάδια. . . »¹¹.

Τὰ ἐπιχειρήματα ἐτελείωσαν. Ἡ Ἀθηναῖ λαμβάνει τὸν λόγον διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν κρίσιν της. Κάνει τὴν εἰκασίαν ἢ ἴσως, λόγω τῆς θεϊκῆς της ιδιότητος, τὴν πρόβλεψιν, ὅτι ἡ ψηφοφορία τῶν δικαστῶν θὰ καταλήξῃ εἰς ἰσοψηφίαν. Αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ πατρικοῦ ἀφ' ἐνὸς καὶ τοῦ μητρικοῦ ἀφ' ἑτέρου δικαίου ἐμφανίζονται, εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ἰσοδύναμοι. Ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου, ἐὰν ἔμενε χωρὶς θεϊκὴν βοήθειαν, δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν νὰ καταλήξῃ εἰς ἀπόφασιν. Ἡ Ἀθηναῖ ψηφίζει πρὶν καταμετρηθῶν αἱ ψῆφοι καὶ ρίπτει τὴν ἀποφασιστικὴν ψῆφόν της, ὡς πρόεδρος τοῦ δικαστηρίου, ὑπὲρ τοῦ Ὁρέστου, λέγουσα εὐκρινῶς ὅτι, πλὴν τῆς περιπτώσεως τοῦ γάμου, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποστηρίζει τὰς γυναῖκας, αὕτη εἶναι πάντοτε ὑπὲρ τῶν ἀνδρῶν καὶ σταθερῶς μὲ τὸ μέρος τοῦ πατρός της. Τέλος διατάσσει νὰ καταμετρηθῶν αἱ ψῆφοι: ὁ Ὁρέστης ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ Ἀπόλλωνος· αἱ Ἐρινῦες ἐπικαλοῦνται τὴν μητέρα τῶν Νύκτα, τὴν ὁποίαν προσκαλοῦν νὰ ἔλθῃ καὶ παρακολουθήσῃ τὴν ψηφοφορίαν.

Αἱ ψῆφοι καταμετροῦνται, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ εἶναι ἰσοψηφία. Ἡ ψῆφος ὁμοῦς τῆς Ἀθηναῖς συντελεῖ τελικῶς εἰς τὸ νὰ ἀθωωθῇ ὁ Ὁρέστης. Οὕτω ἐκλείσθη ἡ ὑπόθεσις διὰ τὸν Ὁρέστην καὶ τὸν προστάτην αὐτοῦ Ἀπόλλωνα. Ἐκέρδισαν καὶ ἀποχωροῦν.

Ἀλλὰ τῶρα ἀκριβῶς ἀρχίζει τὸ δραματικώτερον μέρος τοῦ ἔργου: ἡ στιχομυθία μεταξὺ τῶν ἠττημένων, πικροχόλων Ἐρινῶν καὶ τῆς συντελεσάσης εἰς τὴν ἦτταν τῶν Ἀθηναῖς.

Ἡ Ἀθηναῖ δὲν ἐκτιμᾷ μίαν ἀπόφασιν ἐπιβαλλομένην ἄνωθεν, δι' ὃ καὶ δὲν θεωρεῖ τοῦτο ὡς λύσιν ἱκανοποιητικὴν· χρησιμοποιοεῖ μὲ μεγάλην ἐπιμονὴν αὐτὸ τὸ ὁποῖον προσφάτως εἰς κοινωνιολόγος ἀπεκάλεσεν «στρατηγικὴν τῆς πειθοῦς» («engineering of consent»), αὐτὸ διὰ τὸ ὁποῖον ἡ Ἀθηναῖ λέγει «καὶ τῆ χάρι εὐλογῶ τῆς Πειθῶς πού τῆ γλῶσσα μου ὠδήγησάν' ἀντικρύσω τὸ ἄγριό των πείσμα»¹².

Διὰ νὰ σᾶς μεταδώσω τὴν ὑψηλὴν ποιότητα αὐτῆς τῆς πειθοῦς, οὐδὲν

10. Γρυπάρης ἐνθ. ἄνωτ. «Εὐμενίδες», σελ. 33, στιχ. 4-8.

11. Γρυπάρης, ἐνθ' ἄνωτ. «Εὐμενίδες» σελ. 36, στιχ. 2 ἐπ.

12. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Εὐμενίδες», σελ. 50, στιχ. 8 ἐπ.

καλλίτερον δύναμαι νὰ πράξω, ἀπὸ τὸ νὰ σᾶς παραθέσω, ἐν μεταφράσει, τὸ σχετικὸν τμῆμα τῆς Τραγωδίας. Ὁ Ὀρέστης καὶ ὁ Ἀπόλλων ἔχουν, ὡς εἴπομεν, ἀποχωρήσει θριαμβευτικῶς. Τὸν λόγον λαμβάνουν αἱ Ἐρινυες:

Ἄ θεοί, νέοι θεοὶ τοὺς νόμους τοὺς παλιούς μου
ποδοπατᾶτε κι' ἀπ' τὰ χέρια παίρνετέ μου
καὶ καταφρονεμένη καὶ βαρυγομισμένη
ἢ μαύρη ἐγώ, στὴ χώρα τούτη, ἄλλοί!
θὰ στάξω φθορά,
θὰ χύσω φαρμάκι, θὰ χύσω,
τᾶχτι νὰ βγάλω ἀπ' τὴν καρδιά
κι' ἀπ' τὸ φαρμάκι θ' ἀπλώσῃ στὴ γῆς
στὰ φύλλα καὶ στᾶνθη παντοῦ φυλλοξέρα
— ὦ ἐκδίκησ' ἐκδίκησι — νᾶφήσῃ ἐδῶ πέρα
περνώντας θανάτου φθορά.
Στενάζω· τί κάνω;
βαρεῖά στοὺς ἀνθρώπους θὰ πέσω·
ἄλλοί μας! πολὺ μαυρομοῖρες
μὲ τὸ ἄτιμο πένθος,
ἄλλοίμονο, κόρες τῆς Νύχτας!

Ἡ Ἀθηνᾶ ἀπαντᾷ :

Ἀκοῦτ' ἐμένα καὶ μὴν παίρνετε τὸ πρᾶμα
κατάκαρδα· γιατί δὲν ἔχετ' ἐσεῖς χάση.
Οἱ ψῆφοι μεραστήκανε κ' ἐκρίθηκε ἔτσι
ἢ δίκη κι ὄχι γιὰ δική σας καταφρόνια·
γιατὶ ἦρθε μαρτυρία ξάστερη ἀπ' τὸ Δία
καὶ τὴν ἔφερ' ὁ ἴδιος ποῦ εἶπε στὸν Ὀρέστη
πῶς τίποτε δὲν εἶχε, ἂν τόκανε, νὰ πάθῃ.
Λοιπὸν μὴ ξεθυμᾶνετε πάνω στὴ χώρα
τῆ μάνητά σας, μὴ θυμῶνετε καὶ στέρφα
μὴ τὴν κάνετε, ρίχνοντας τὰ καυτὰ βέλη
τῆς ἀψιᾶς ἄφρης σας ποῦ κάθε σπέρμα φθείρει.
Γιατὶ σᾶς τάξω ἐγὼ πῶς θάχετε, ἀπ' ἀλήθεια,
σὲ γῆ ἀφιερωμένη σας ἄδυτα κι' ἔδρες,
ποῦ θρονιασμένες μπρὸς στοὺς λιπαροὺς βωμούς σας
μεγάλες θάχετε τιμὲς ἀπ' τὸ λαό μου.¹³

13. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Εὐμενίδες», σελ. 42, 43.

Ἄκολουθεῖ εἰς ἔκτενης μᾶλλον διάλογος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Αἰσχῦλος ἐμφανίζει τὰς Ἐρινύας νὰ ἐπαναλαμβάνουν καὶ πάλιν, καὶ δὴ κατὰ λέξιν, τὸ ἐκτεταμένον κατηγορητήριόν των, ὡς ἐὰν μὴ εἶχον λάβει ἀπάντησιν ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν. Ὅμως ἡ Ἀθηνᾶ ἀντιμετωπίζει τὰς ἀντιδράσεις των μὲ ἡρεμίαν. Λέγει ὅτι θὰ ἀνεχθῆ τὸν θυμὸν των, διότι εἶναι μεγαλύτεραι κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀπὸ αὐτὴν καὶ ὡς ἐκ τούτου σοφώτεραι, προσθέτει ὁμως «μὰ ἔδωκε καὶ σὲ μᾶς ὁ Δίας κάποια γινῶσι»,¹⁴ καὶ ἐπαναλαμβάνει καὶ πάλιν, μὲ διαφορετικὰ μόνον λόγια, τὰ ὅσα εἶχεν εἶπει πρὸς αὐτάς καὶ προηγουμένως.

Αὐτὴν τὴν φορὰν αἱ Ἐρινῦες ἀπαντοῦν ὅπωςδὴποτε πικρόχολα, ἀλλὰ πάντως μὲ μειωμένην ὀργήν. Δίδουν δηλαδὴ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀρχίζουν, ἂν καὶ παρὰ τὴν θέλησίν των, νὰ πειθωνται. Ἡ Ἀθηνᾶ λαμβάνει καὶ πάλιν τὸν λόγον, αἱ δὲ Ἐρινῦες ἀπαντοῦν ἐκ νέου, ἀλλὰ καὶ πάλιν μὲ μειωμένην ὀργήν· ἀρκοῦνται εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβουν κατὰ λέξιν, δι' ἄλλην μίαν φορὰν, τὰ ὅσα εἶχον καὶ προηγουμένως εἶπει. Μετὰ καὶ νέαν, μὲ τὸ ἴδιον πάντοτε ποιητικὸν ὕφος, ἀπάντησιν τῆς Ἀθηνᾶς, ἀρχίζει νὰ διαγράφεται, ἀρκετὰ μάλιστα σαφῶς, ἡ προοπτικὴ τοῦ νὰ ἐνδώσουν αἱ κάποτε ἄκαμπτοι Ἐρινῦες. Τὰς βλέπομεν νὰ παύουν νὰ κομπάζουν καὶ ἐρωτοῦν: «Καὶ δέσποινα Ἀθηνᾶ, ποιάν ἔδρα λὲς πῶς θᾶχω;»¹⁵. Ἡ Ἀθηνᾶ μὲ ὑπομονὴν ἐξηγεῖ, ὅτι θὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ προστάτιδες τοῦ (ἀθηνᾶϊκοῦ) γάμου (εἰς τὸν ὁποῖον, σημειωτέον, ὅτι τὸ πατρικὸν καὶ τὸ μητρικὸν δίκαιον ἐμφανίζονται ἀλληλένδετα καὶ ὄχι κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων ἢ ἀντίθετα). «Νὰ μὴν προκόβῃ δίχως σὲ κανένα σπίτι»¹⁶, λέγει ἡ Ἀθηνᾶ ἀπευθυνομένη εἰς τὸν Χορόν. Αἱ Ἐρινῦες παραδέχονται πλεόν εὐθέως ὅτι πρέπει νὰ ἐνδώσουν, ἡ δὲ Ἀθηνᾶ τὰς ἐνθαρρύνει ἀκόμη περισσότερο. Ἐν τέλει ἐνδίδουν.

Εἰς τὸ ἐξῆς θὰ ὀνομαζῶνται Εὐμένιδες καὶ θὰ εἶναι προστάτιδες τῆς ἰερότητος τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας, προστάτιδες τοῦ Ἄστεως ἐναντίον παντὸς ἐμφυλίου πολέμου. Ὑπ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν νέαν ιδιότητά των ἀναπέμπουν τὴν ἀκόλουθον, ἀξιοπρόσεκτον, ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου, προσευχήν:

Τῆς κακοαχόρταγης Διχόνοιας
εὐχομαι, μὲς στὴν πόλιν αὐτήν,
τὸ βρουχητὸ νὰ μὴ ἀκουστῆ·
μηδὲ νὰ πιῆ πολιτῶν αἷμα τὸ χῶμα,
ποῦ νὰ ζητᾶ μ' ὀργήν
ἄλλη ν' ἀρπάξῃ ἀπ' τὴν πόλιν
ἐκδίκησι πίσω μὲ φόνους.

14. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Εὐμένιδες», σελ. 44, στίχ. τελευτ.

15. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Εὐμένιδες», σελ. 46, στίχ. 14.

16. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Εὐμένιδες», σελ. 46, στίχ. 17.

Ἄλλὰ χαρὲς μεταξύ τους
 νὰ περνοδίνουν, μ' ἀγάπη ἀμοιβαία
 καὶ νὰ μισοῦν μὲ μιὰ γνώμη·
 γιὰτ' αὐτὸ σὲ πολλά, στοὺς ἀνθρώπους, γιὰτρεῖά 'ναι¹⁷.

Τὸ ἔργον κλείνει, ἐνῶ Ἀθηναῖαι γυναῖκες συνοδεύουν τὰς νεοστεφθεῖσας θεὰς εἰς τὰς νέας τῶν κατοικίας. Τὰς καλοσωρίζουν ὡς τὰ δοξασμένα καὶ τιμημένα τέκνα τῆς Νυκτός, τὰ ὁποῖα μέλλουν νὰ βασιλεύσουν εἰς τὰ σκοτεινὰ κοιλώματα τῆς γῆς καὶ νὰ λατρεύωνται ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων μὲ θυσιασθηρίους τελετάς. Ψάλλουσαι ἀποχωροῦν ὅλοι καὶ οὕτω παραμένει κενὴ ἡ σκηνή.

Ἄς ἴδωμεν διὰ μίαν τελευταίαν φορὰν τί ἀκριβῶς συνέβη: διεκότη ἐπὶ τέλους ἐντὸς τῆς Πόλεως — Κράτους ἢ ἄλλος, αἱ συνεχεῖς δηλαδὴ ἀδικοπραγίαι καὶ αἱ ἀνταποδόσεις αὐτῶν, ἀνταποδόσεις αἱ ὁποῖαι μόνον εἰς νέας ἀδικοπραγίας καὶ νέας ἀντεκδικήσεις ὠδήγουν. Πάντα ταῦτα σταματοῦν ἐντὸς πνεύματος συνδιαλλαγῆς καὶ συμφιλίωσης.

Ἄλλὰ μόνον ἐντὸς τοῦ Κράτους ἐξωστρακίσθησαν αἱ θανάσιμοι μεταξύ τῶν οἰκογενειῶν ἔχθραι καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Τὸ μῖσος μεταξύ Κρατῶν ἀντιμετωπίζεται ἀκόμη ὡς τι ἀναπόφευκτον. Ἡ Κοινωνία σήμερον ἀξιοῖ ἀπὸ τοὺς πολίτας ὅπως ἔχουν ἅπαντες τοὺς αὐτοὺς φίλους καὶ τοὺς αὐτοὺς ἐχθρούς. Ἐν ἄλλοις λόγοις τὰ ὑφιστάμενα ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ ἔθνικὰ Κράτη ἔφθασαν εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σημεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὑποδείξει καὶ ὁ Αἰσχύλος· εἰς τὸ στάδιον δηλαδὴ τοῦ νὰ προστατεύῃ ἡ Κοινωνία διὰ συλλογικῶν κυρώσεων τοὺς πολίτας ἀπὸ τοὺς συμπολίτας τῶν.

Ἄλλὰ τί ἔπραξε ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς διὰ νὰ προστατεύσῃ τὰ Κράτη ἀπὸ τὰ Κράτη; Φοβοῦμαι ὅτι ἐν τούτῳ παραμένομεν εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς ἄφησαν αἱ Εὐμενίδες τοῦ Αἰσχύλου. Προσεπαθήσαμεν, πλὴν κατὰ τρόπον ὅλων χλιαρόν, δι' ὃ καὶ ἀπετύχομεν κατὰ τρόπον εἰκτρὸν εἰς τὰς προσπαθείας μας, νὰ ἰδρῶσωμεν ἐν παγκόσμιον δικαστήριον, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου καὶ ἐνώπιον τοῦ νόμου τὰ ἀσθενῆ καὶ τὰ ἰσχυρὰ ἔθνη νὰ εἶναι ἴσα. Ποῦ εἶναι ὁ Ἄρειος Πάγος τῆς ἀνθρωπότητος; Ἐλλείπει ἀτυχῶς ἀκόμη τὸ παγκόσμιον ἐκεῖνο ὄργανον, τὸ ὁποῖον, σοβαρόν, ταχὺ εἰς ἀντιδράσεις, συγχρόνως δὲ καὶ ὑπεράνω χρημάτων, θὰ προστατεύῃ ἄγρυπνον αὐτοὺς ποῦ θὰ ἀναπαύωνται καὶ θὰ φρουρῇ τὴν γῆν ὅλην.

17. Γρυπάρης ἐνθ' ἄνωτ. «Εὐμενίδες», σελ. 50, στίχ. 14 ἐπ.